

## ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

**Արմեն Մարուքեան, Հայոց Յեղասպանութեան Գործով Միջազգային Դատարան Դիմելու Հիմքերն Ու Հնարատրութիւնները, Երեւան, Տիր, 2014:**

2015 թուականը հայութեան համար պատմական բնագիծ էր նշանատրում: Հայոց Յեղասպանութեան 100ամեակը պահանջում էր առանձնայատուկ հայեցակարգային նոր մօտեցում: Հայութիւնը դադարել է զոհ լինելու բարդոյթը կրելուց եւ իր ուտերից դէն է նետել զոհի մաշուած բաճկոնը: Հայութիւնը այժմ աշխարհի առջեւ հանդէս է գալիս իր պետականութիւնը վերականգնած արդի միջազգային հանրութեան լիիրաւ անդամ, իսկ Հայոց Յեղասպանութեան հարցը ճանաչման դաշտից տեղափոխուել է արդարացի պահանջատիրութեան դաշտ: Հենց սոյն տրամաբանութեամբ է իր մենագրութիւնը շարադրել ճանաչուած պատմաբան, ՀՀ ԳԱԱ Պատմութեան Ինստիտուտի Հայոց Յեղասպանութեան Բաժնի վարիչ Արմեն Մարուքեանը: *Հայոց Յեղասպանութեան Գործով Միջազգային Դատարան Դիմելու Հիմքերն Ու Հնարատրութիւնները* վերնագրով աշխատանքը հրատարակուել է ՀՀ նախագահի գործընկեր կազմակերպութեան՝ Հայաստանի Երիտասարդական Հիմնադրամի դրամաշնորհային մրցոյթի շրջանակներում: Գրքի խմբագիրներն են ՀՀ ԳԱԱ Պատմութեան Ինստիտուտի գիտաշխատող, պատմական գիտութիւնների թեկնածու Համօ Սուքիասեանը եւ «Օրէնքի Ուժով» իրաւապաշտպան կազմակերպութեան հիմնադիր անդամ Լ. Գէորգեանը:

Գիրքը բաղկացած է առաջաբանից, երկու գլուխներից, եզրակացութիւններ եւ առաջարկներ բաժնից, օգտագործուած աղբիւրների եւ գրականութեան ցանկից, յաւելումից: Առաջաբանում հեղինակը նշում է, որ յանցագործ պետութիւնը՝ Թուրքիան, ոչ միայն չի ընդունում պատմական փաստերը, այլեւ պետական մակարդակով վարում է Հայոց Յեղասպանութիւնը ժխտելու քաղաքականութիւն:

Եւ հենց սոյն քաղաքական ուղեգծով Թուրքիան փաստացիօրէն Հայոց Յեղասպանութեան խնդիրը դուրս է բերել պատմական հարթութիւնից եւ վերածել՝ քաղաքական հարցի: Մի շարք միջազգային կազմակերպութիւններ եւ աւելի քան երկու տասնեակ պետութիւններ արդէն իսկ տուել են Հայոց Յեղասպանութեան քաղաքական

գնահատականը՝ այն որակելով որպես ծանր միջազգային յանցագործություն:

Սակայն Թուրքիան բնաւ չի ցանկանում համակերպուել Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման եւ դատապարտման վերոնշեալ բանաձեւերի հետ, տարաբնոյթ միջոցներ ձեռնարկելով համանման բանաձեւերի արժանագրումն ու վաւերացումը այլ երկրներում թոյլ չտալու համար:

Ուստի, ըստ հեղինակի, հայութեանը որպէս այդ յանցագործութիւնից տուժած ժողովրդի, այլ ելք չի մնում, քան Հայոց Յեղասպանութեան հարցը միջազգային իրաական դաշտ տեղափոխելն ու այն միջազգային դատական ատեանում լուծելը:

Աշխատութեան առաջին գլխում («Մարդկութեան Դէմ Կատարուած Յանցագործութիւնների Դատապարտման Դատական Պրակտիկան») ըննութեան է առնում մարդկութեան դէմ կատարուած յանցագործութիւնները դատապարտող միջազգային դատական ատեանի ստեղծման նախադրեալները: Հեղինակը հաշուի առնելով այն հանգամանքը, որ միջազգային իրաւունքում մեծ նշանակութիւն է տրուում նաեւ իրաւակիրառական ոլորտին, ներկայացնում է այլ ժողովուրդների նկատմամբ կատարուած ծանրագոյն ոճրագործութիւնների գործերով ազգային, միջազգային ու միջազգայնացուած դատական ատեաններում կայացած դատավարութիւնների ընթացքը, դրանք դիտարկելով իբրեւ նախադէպեր՝ միջազգային դատական ատեանում Հայոց Յեղասպանութեան գործով հայցի ներկայացման ու բաւարարման համար:

Այդ կարգի առաջին նախադէպի փորձն արուել է Ա. Համաշխարհային Պատերազմի աւարտից անմիջապէս յետոյ՝ 1918 Դեկտեմբերին, երբ յաղթական տէրութիւնների կողմից ստեղծուած պատերազմի օրէնքների եւ սովորոյթների խախտումները հետազօտող յանձնաժողովը առաջարկել է հիմնել միջազգային ատեան՝ Գերմանիայի նախկին կայսերին եւ այլ բարձրաստիճան պաշտօնեաներին ոչ միայն պատերազմական սովորոյթներն ու օրէնքները, այլեւ մարդասիրական սկզբունքները խախտելու դիմաց պատասխանատուութեան ենթարկելու համար:

Ընդ որում վերոնշեալ պատասխանատուութիւնը պէտք է տարածուէր նաեւ Աւստրիայի, Օսմանեան Կայսրութեան եւ Բուլղարիայի վրայ: Ենթադրում էր, որ ստեղծուելիք միջազգային ատեանի մասին դրոյթները պէտք է ամրագրուէին պարտուած պետութիւնների հետ կնքուելիք խաղաղութեան պայմանագրերում: Ի վերջոյ, վերոնշեալ դրոյթները ամրագրուեցին Վերսայի Հաշտութեան

Պայմանագրի 227րդ և 228րդ յօդուածներում: Մասնաւորապէս, 228րդ յօդուածում Գերմանիան ճանաչում եւ ընդունում էր պատերազմական յանցագործներին դատելու տէրութիւնների իրաւունքը եւ պարտաւորում էր նրանց յանձնել մեղադրեալներին: Սակայն, միջազգային ատեանի ստեղծումը առարկայական եւ ենթակայական պատճառներով ձախողուեց:

1920ին Ազգերի Լիգային ներկայացուել է քրեական գործերով միջազգային արդարադատութեան բարձրագոյն դատարանի ստեղծման մասին որոշման նախագիծը, որը նոյնպէս չի ընդունուել այն պատճառաբանութեամբ, թէ դեռեւս գոյութիւն չունի բոլոր ժողովուրդների կողմից ընդունուած միջազգային քրեական իրաւունք:

Մարուքեանը փաստարկում է, որ միջազգային քրեական իրաւունքի բացակայութիւնը խոչընդոտ եղաւ միջազգային քրեական դատարանի ստեղծման ճանապարհին եւ հենց այս հանգամանքն էլ հնարաւորութիւն ընձեռեց երիտթուրք պարագլուխներին խուսափել իրական պատասխանատուութիւնից եւ բաւարարուել թուրքական ազգային ռազմական ատեանում երիտթուրքերի դատաւարութեան բեմականացմամբ:

«Յեղասպանութեան՝ Իբրեւ Մարդկութեան Դէմ Կատարուած Յանցագործութեան Դատապարտումը Ազգային Դատարաններում» ենթագլխում հեղինակը մանրակրկիտ վերլուծում ու պարզաբանում է յատկապէս երիտթուրքերի դատաւարութեան գործընթացի էութիւնը թուրքական ռազմական ատեաններում, կատարելով թարմ հարցադրումներ ու բացառիկ կարեւոր եզրայանգումներ:

Պատմաբանը նշում է, որ ժամանակի պաշտօնական եւ ոչ-պաշտօնական թուրքական մամուլում օսմաներէնով հրատարակուել են վերոնշեալ դատաւարութիւնների արձանագրութիւնները, որոնք Հայոց Յեղասպանութեան փաստը հաստատող չափազանց կարեւոր եւ անժխտելի վաւերագրեր են: Միաժամանակ նա փաստարկում է, որ օրուայ թուրքական իշխանութիւնները կամաւոր գնացին երիտթուրքական յանցագործներին սեփական ռազմական ատեանում դատապարտելու քայլին, քանի որ դրանով իսկ փորձում էին կանխարգելել վերոնշեալ անձանց դատելու հնարաւորութիւնը ապագայում ստեղծուելիք միջազգային ատեանում: Հեղինակը միաժամանակ ընդգծում է միա կարեւոր եզրայանգումը. երիտթուրքերի դատաւարութիւնը նախաձեռնողները նպատակադրուել էին ռազմական յանցագործութիւնների մեղքը բարդել բացառապէս Միութիւն եւ Առաջադիմութիւն Կուսակցութեան վրայ՝ փորձելով այդպէսով պատասխանատուութիւնից եւ վարկաբեկումից զերծ պահել թուրք ազգին եւ թուրքական պետականութեանը: Ակնյայտ էր, որ Հայոց

Յեղասպանության հիմնական կազմակերպիչներին՝ Էնվերին, Թալեթին, Ջեմալին, Նազըմին եւ այլոց նախապես թոյլ էին տուել հեռանալու երկրից, քանի որ այդ մեղադրեալների յանցաքննության ընթացքում կը բացայայտուէին բազում փաստեր, որոնք էլ միանշանակօրէն կը յանգեցնէին թուրքական պետության պատասխանատուութեանը:

Հեղինակը իրաւացիօրէն նշում է, որ թուրքական պետութեան մէջ արդարադատութեան ծախողեցումը իրականացում էր պետական բարձր մակարդակով: Ռազմական, Ներքին Գործերի եւ Արդարադատութեան նախարարութիւններում թաքցում ու ոչնչացում էին կարեւոր փաստաթղթեր, գաղտնի եւ յուժ գաղտնի համարուող նիւթեր, տեղական իշխանութիւններին արգելում էր իրականացնել դատական կարգադրութիւնները, մեղադրեալներին օգնում էին թաքնուել արդարադատութիւնից եւ հեռանալ երկրից: Փաստօրէն, տոյն դատավարութիւնը վերածուել էր լաւ բեմականացուած ներկայացման. այն հետապնդում էր հայոց մեծ ողբերգութեանը քաջատեղեակ միջազգային հանրութեանը հանգստացնելու քաղաքական նպատակ՝ ցոյց տալով յաղթանակած Անտանտի Տէրութիւններին, որ "նոր Թուրքիան" իբր պատժում է պատերազմական յանցագործներին:

Հեղինակի խորին համոզումով, իրականութեանը քնաւ չի համապատասխանում այն թեզը, թէ երիտթուրքերի դատավարութիւնը թուրքական իշխանութիւնները կազմակերպեցին Անտանտի, կամ հենց միայն Բրիտանիայի ճնշման ներքոյ, որի զօրքերը յաղթողի կարգավիճակով գտնուում էին Կ.Պոլսում:

Այո, պատմական իրողութիւնները հաստատում են, որ երիտթուրքերի նկատմամբ այդ դատավարութիւնը նախաձեռնուեց բացառապէս ելնելով այն բանից, որ թուրքական պետութիւնը խուսափի միջազգային ատեանից, որը նախատեսում էր ստեղծել Օսմանեան Կայսրութիւնում պատերազմի ընթացքում կատարուած զանգուածային ոճրագործութիւնների առնչութեամբ:

Աշխատութեան մէջ քննութեան առնելով Սողոմոն Թեիլերեանի եւ Էլիմանի դատական գործերի նշանակութիւնը, հեղինակը մատնանշում է այդ երկու գործընթացների միջեւ եղած ընդհանուր եւ մասնաւոր առանձնայատկութիւնները. Թալեթի դէմ մահուան դատավճիռը ի կատար է ածուել ոչ թէ նրան դատապարտած Թուրքիայի կամ միջազգային արդարադատութեան, այլ հայ վրիժառու Թեիլերեանի կողմից: Իսկ նացիստական ոճրագործ Էլիմանին առեւանգած իսրայէլական յատուկ ծառայութիւնները ստիպուած էին խախտել Արգենտինայի գերիշխանութիւնը, որպէսզի Իսրայէլի դատարանը

միջազգային արդարադատութիւն իրականացնի Նիւրնբերգի ատեանից խուսափած յանցագործի նկատմամբ:

Մի շարք բաժիններում («Մարդկութեան Դէմ Կատարուած Յանցագործութիւնների Դատապարտումը ad hoc Միջազգային Տրիբունալներում», «Յեղասպանութեան եւ Մարդկութեան Դէմ Կատարուած Յանցագործութիւնների Դատապարտումը Միջազգային Մշտական Դատական Ատեաններում», «Մարդկութեան Դէմ Կատարուած Յանցագործութիւնների Դատապարտումը "Հիբրիդային" Միջազգային-Ազգային Դատական Ատեաններում»), Մարուքեանը գնահատում, իմաստաւորում եւ ընդհանրացնում է այն փորձն ու փորձառութիւնը, որ մարդկութեանը կոտակել է ծանրագոյն ոճրագործութիւններ կատարած անհատների եւ պետութիւնների դէմ իրականացուած միջազգային ատեաններում: Այդ առումով միշտ արդիական, ուսանելի եւ օրակարգային կը մնան նացիստական յանցագործների եւ ճապոնացի մարտականների դատապարտման դասական օրինակները նիւրնբերգեան եւ Տոկիոյի միջազգային ռազմական ատեաններում՝ ի տես համայն մարդկութեան:

Աշխատութեան երկրորդ զլովն ամբողջութեամբ նուիրուած է Հայոց Յեղասպանութեան գործով միջազգային դատարան ներկայացուելիք հայցադիմումի կազմման ու ներկայացման հիմնախնդիրներին ու հնարատրութիւններին: Ըստ այդմ, հեղինակը մանրամասնում է Հայոց Յեղասպանութեան գործով ՄԱԿի Միջազգային Դատարան ներկայացուելիք հայցադիմումի բաղադրիչները, որոնք դատական կազմակերպուած դատընթաց սկսելու հնարատրութիւնները կ'ընծեռեն հայկական կողմին: Վերոնշեալ բաղադրիչները լիովի բաւականացնում են միջազգային դատական գործընթացի մեկնարկը:

Ըստ հեղինակի, անհրաժեշտ պատմական եւ իրաւական բաղադրիչների միջոցով փաստական հանգամանքների ու ապացոյցների ներկայացումից ու իրատմքի տեսակէտից դրանց գնահատական տալուց յետոյ հայցադիմումը պէտք է եզրափակուի Հայոց Յեղասպանութիւնից յետոյ հայ ժողովրդի կրած կորուստներն ու դրանց հետեւանքներն արտայայտող դատարանին ներկայացուող պահանջներով: Իսկ կորուստներն ու հետեւանքները պայմանականօրէն բաժանում են հետեւեալ խմբերի. ա) Հայրենագրկում, բ) Մարդկային կորուստներ, գ) Մշակութային ժառանգութեան կորուստ, դ) Նիւթական կորուստներ: Սոյն չորս խմբերի վերաբերեալ պատմաբանը աշխատութեան էջերում հանդէս է գալիս որոշակի փաստերով ու փաստարկումներով: Այնուհետեւ ըննութեան է առնում ՄԱԿի Միջազգային Դատարանում Հայոց

Ցեղասպանության գործով դատական ընթացակարգերը եւ որոշման հնարաւոր տարբերակների հաւանականութեան ընթացքը:

Ընդ որում, նշում ու հիմնաւորում է, որ Հայոց Ցեղասպանութեան գործով ՄԱԿի Միջազգային Դատարան դիմելու գործընթացը պէտք է լրջօրէն նախապատրաստուած ու ապահովագրուած լինի դրան նախորդող ու դրա հետ զուգահեռ տարուող քաղաքական գործընթացով:

Աշխատութեանը կից յաւելուածում դիտարկում է Թուրքիայի հրահրմամբ եւ աջակցութեամբ քեսաքահայութեան նկատմամբ (Մարտ 2014) կատարուած յանցագործութիւնների քննութեան հնարաւորութիւնը Միջազգային Քրէական Դատարանում:

Որպէս այս ամէնի ամփոփում եւ եզրայանգում, պիտի արձանագրենք, որ վաստակաշատ պատմաբան Արմէն Մարութեանի սոյն աշխատութիւնը նոր, թարմ խօսք է Հայոց Ցեղասպանութեան ճանաչման եւ հատուցման գործը իրաական հարթութեան վրայ կառուցելու եւ այդ կերպ յետագայ պայքարը շարունակելու առումով:

Պատմաբանը բարեխղճօրէն ուսումնասիրել է միջազգային իրաական ու դատական առկայ վիթխարի փորձը եւ նշել այն մեթոդներն ու ուղիները, որով պէտք է ընթանայ յանուն հայոց պահանջատիրութեան մղուող արդարացի ու անբեկ պայքարը:

ԱՐՄԷՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

erevan-51@mail.ru